

OILA DOIRASIDAGI HUQUQBUZARLIKLARNI PROFILAKTIKA QILISHNING KOMPLEKS MODEL: KRIMINOLOGIK, HUQUQIY VA IJTIMOYIY YONDASHUV

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19996820>

Ziyodov Mehriddin Murodullo o'g'li

Jamoat Xavfsizligi Universiteti 3-bosqich talabasi.

Annotatsiya: *Mazkur maqolada oila doirasida sodir etiladigan huquqbuzarliklarning kriminologik tabiati, ularni yuzaga keltiruvchi ijtimoiy-psixologik va huquqiy omillar hamda samarali profilaktika mexanizmlarini birlashtiruvchi kompleks model taklif etiladi. Tadqiqotda normativ-huquqiy tahlil, qiyosiy yondashuv, kriminologik nazariyalar va xalqaro tajriba umumlashtirilib, oilaviy zo'rovonlik, beparvolik, majburiy iqtisodiy qaramlik, voyaga yetmaganlar manfaatlariga tajovuz kabi holatlarning erta aniqlanishi va oldini olish mexanizmlari ishlab chiqiladi. Natijada mahalla, ta'lim, sog'liqni saqlash va ichki ishlar organlari o'rtasida integratsiyalashgan hamkorlikka asoslangan profilaktika modeli asoslab beriladi.*

Kalit so'zlar: *oilaviy huquqbuzarlik, profilaktika, kriminologiya, oilaviy zo'rovonlik, ijtimoiy nazorat, voyaga yetmaganlar, kompleks model.*

КОМПЛЕКСНАЯ МОДЕЛЬ ПРОФИЛАКТИКИ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В СЕМЕЙНОЙ СФЕРЕ: КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ, ПРАВОВОЙ И СОЦИАЛЬНЫЙ ПОДХОДЫ

Аннотация: *В статье раскрывается криминологическая природа правонарушений в семейной сфере, социально-психологические и правовые факторы их возникновения и предлагается комплексная модель профилактики. На основе нормативного анализа, сравнительного подхода, криминологических теорий и международного опыта разработаны механизмы раннего выявления и предупреждения семейного насилия, пренебрежения, экономической зависимости и посягательств на интересы несовершеннолетних. Обосновывается межведомственная интеграция профилактики.*

Ключевые слова: *семейные правонарушения, профилактика, криминология, домашнее насилие, социальный контроль, несовершеннолетние, комплексная модель.*

A KOMPLEKS MODEL FOR PREVENTING FAMILY-SPHERE OFFENSES: CRIMINOLOGICAL, LEGAL, AND SOCIAL APPROACHES

Abstract: *This article examines the criminological nature of family-sphere offenses and proposes a comprehensive prevention model grounded in legal, social, and criminological approaches. Using doctrinal analysis, comparative review, and international experience, it develops mechanisms for early detection and prevention of domestic violence, neglect, coercive economic dependence, and harms to minors, emphasizing inter-agency integration.*

Keywords: *family offenses, prevention, criminology, domestic violence, social control, minors, комплекс model*

KIRISH (INTRODUCTION)

Oila jamiyatning eng muhim ijtimoiy instituti bo'lib, shaxsning birlamchi ijtimoiylashuvi aynan shu muhitda shakllanadi. Shu sababli oila ichidagi ijtimoiy munosabatlar barqarorligi nafaqat individual farovonlik, balki jamiyatning umumiy kriminogen holati bilan bevosita bog'liq hisoblanadi. Zamonaviy kriminologik yondashuvlarda oila faqat tarbiya instituti emas, balki potensial kriminogen risk zonasi sifatida ham talqin etiladi.

So'nggi o'n yilliklarda global miqyosda oilaviy huquqbuzarliklar, xususan oilaviy zo'rvonlik, iqtisodiy ekspluatatsiya, voyaga yetmaganlarga nisbatan beparvolik va ruhiy bosim holatlari keskin dolzarblashib bormoqda. **World Health Organization** ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha har uchinchi ayol hayoti davomida oilaviy zo'rvonlikning biror shakliga duch keladi [1]. Bu ko'rsatkich oilaviy huquqbuzarliklarning faqat shaxsiy emas, balki global ijtimoiy muammo ekanini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, **UNICEF** tadqiqotlari bolalarga nisbatan zo'rvonlik va oilaviy beparvolik

ularning keyingi hayotida agressiv xulq, depressiya, ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar va hatto jinoyatchilikka moyillikni oshirishini ko'rsatadi [2]. Bu esa oilaviy huquqbuzarliklarning "avlodlararo uzatilish mexanizmi" mavjudligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Kriminologik nazariyalar nuqtai nazaridan oila ichidagi huquqbuzarliklar bir nechta asosiy omillar bilan izohlanadi. Birinchidan, A. Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, shaxs agressiv xulqni bevosita tajriba orqali emas, balki kuzatish va taqlid orqali o'zlashtiradi [4]. Oilada zo'rvonlik modeli mavjud bo'lsa, u normativ xulq sifatida qabul qilinishi mumkin.

Ikkinchidan, Travis Hirschi tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy nazorat nazariyasi oilaviy bog'liqliklar zaiflashganda (emotsional aloqa, nazorat, ishtirok kamayganda) deviant xulq ehtimoli oshishini asoslaydi [5]. Bu yondashuv oilani jinoyatchilikni cheklovchi asosiy ijtimoiy institut sifatida ko'rsatadi.

Uchinchidan, anomiya nazariyasi (E. Durkheim [6], R. Merton [7]) jamiyatda normativ tizimlar zaiflashuvi va iqtisodiy bosim ortishi natijasida

shaxsning deviant xulqqa moyilligi kuchayishini tushuntiradi. Bu holat ayniqsa iqtisodiy stress yuqori bo'lgan oilalarda ko'proq kuzatiladi.

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda oilaviy huquqbuzarliklarning oldini olish bo'yicha normativ-huquqiy baza sezilarli darajada mustahkamlandi. Xususan, O'zbekiston Respublikasining **“Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida”gi Qonuni** qabul qilinishi [19] bilan himoya orderi instituti joriy etildi, profilaktika choralarning huquqiy asoslari kengaytirildi va idoralararo hamkorlik mexanizmlari belgilandi. Bundan tashqari:

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi: Oilaning daxlsizligi va davlat himoyasida ekanligini kafolatlaydi [17].

Oila kodeksi: Oilaviy munosabatlar, er-xotin huquq va majburiyatlarini belgilaydi [18].

“Xotin-qizlar va bolalar huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilish tizimi yanada takomillashtirilishi munosabati bilan... qonun” (O'RQ-832 [21], 11.04.2023): Oilaviy (maishiy) zo'ravonlik uchun ma'muriy va jinoiy javobgarlikni kuchaytirishga qaratilgan [19].

“Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida”gi Qonun (O'RQ-371, 14.05.2014): Umumiy profilaktika choralari o'z ichiga oladi [20].

Shunga qaramay, amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, mavjud tizim asosan

reaktiv yondashuvga asoslangan bo'lib, ya'ni huquqbuzarlik sodir bo'lgandan keyin aralashuv amalga oshiriladi. Holbuki, zamonaviy kriminologiya profilaktikaning proaktiv (oldini oluvchi) modelini ustuvor deb hisoblaydi.

United Nations Office on Drugs and Crime tavsiyalarida ham oilaviy zo'ravonlik va huquqbuzarliklarni kamaytirish uchun faqat huquqiy javobgarlik emas, balki ijtimoiy xizmatlar, psixologik yordam va ta'lim tizimi integratsiyasi zarurligi ta'kidlanadi [3].

O'zbekiston sharoitida mavjud asosiy muammo shundan iboratki:

idoralararo ma'lumot almashinuvi to'liq integratsiyalanmagan;

risklarni erta baholash tizimi yetarli darajada rivojlanmagan;

profilaktika subyektlari (mahalla, maktab, tibbiyot, IIB) o'rtasida yagona metodologik platforma yo'q.

Shu sababli ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi — oila doirasidagi huquqbuzarliklarni aniqlash, tahlil qilish va oldini olish uchun **kriminologik, huquqiy va ijtimoiy yondashuvlarni integratsiya qilgan kompleks profilaktika modelini** ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, u mavjud fragmentar yondashuvlardan farqli ravishda, oilaviy huquqbuzarliklarni:

risk baholash,
erta diagnostika,
idoralararo aralashuv
va monitoring tizimi

asosida yagona modelga birlashtirishni taklif etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature Review)

Oila doirasidagi huquqbuzarliklar zamonaviy kriminologiya va ijtimoiy-huquqiy fanlarda murakkab, ko'p omilli va ko'p qatlamli fenomen sifatida o'rganiladi. Ilmiy adabiyotlarda bu hodisa faqat individual xulq buzilishi sifatida emas, balki ijtimoiy strukturalarning, iqtisodiy bosimlarning va madaniy me'yorlar transformatsiyasining mahsuli sifatida talqin etiladi. Kriminologik nazariyalarda oilaviy muhitda yuzaga keladigan deviant xulqning shakllanishi, asosan, ijtimoiy o'rganish, ijtimoiy nazorat va anomiya konsepsiyalari orqali izohlanadi.

Albert Bandura tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, shaxs agressiv yoki huquqbuzarlik xulqini bevosita tajriba orqali emas, balki kuzatish va imitatsiya jarayoni orqali o'zlashtiradi, ya'ni oilada zo'ravonlik modeli mavjud bo'lsa, u keyingi avlod uchun normativ xulq sifatida qabul qilinishi ehtimoli ortadi.

Travis Hirschi tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy nazorat nazariyasi esa oilaviy bog'liqliklar, emotsional aloqa va ijtimoiy ishtirok zaiflashgan sharoitda deviant xulqning kuchayishini asoslaydi, bu esa oilani kriminogen xulqni cheklovchi asosiy ijtimoiy institut sifatida ko'rsatadi.

Shu bilan birga, Emil Durkheim va Robert Mertonning anomiya nazariyasi jamiyatda normativ tizimlar zaiflashuvi,

iqtisodiy bosim va ijtimoiy tengsizlik sharoitida shaxsning maqsad va vositalar o'rtasidagi nomutanosiblikka duch kelishini va bu holat deviant xulq, jumladan oilaviy huquqbuzarliklar shakllanishiga olib kelishini ilmiy asoslab beradi.

Oila doirasidagi huquqbuzarliklar (maishiy zo'ravonlik, nizolar, tazyiq) murakkab ijtimoiy-psixologik hodisa bo'lib, ularning kelib chiqishini tushuntiruvchi bir qator nazariyalar mavjud. Bu nazariyalar oiladagi zo'ravonlikni turli burchaklardan — ijtimoiy, psixologik, madaniy va iqtisodiy jihatdan tahlil qiladi.

Quyida asosiy nazariyalar keltirilgan:

1. Ijtimoiy o'rganish nazariyasi (Social Learning Theory)

Ushbu nazariyaga ko'ra, oiladagi zo'ravonlik — bu o'rganilgan xatti-harakatdir. Mazmuni: Bolaligida o'tonasi o'rtasidagi zo'ravonlikni ko'rib o'sgan shaxs (ayniqsa o'g'il bolalar), kelajakda o'z oilasida ham muammolarni shu tarzda hal qilishni normal holat deb hisoblaydi. Zo'ravonlik avloddan-avlodga o'tishi mumkin.

2. Patriarxal (Gender) nazariyasi

Bu nazariya oiladagi huquqbuzarlikni jamiyatdagi erkak va ayol o'rtasidagi tengsizlik bilan bog'laydi. Mazmuni: Erkakning oilada ustunligi, ayolning iqtisodiy yoki ijtimoiy jihatdan erkakka to'liq qaramligi zo'ravonlikni keltirib chiqaradi. Bunday muhitda erkak o'z hukmronligini saqlab

qolish uchun jismoniy yoki psixologik bosim o'tkazadi.

3. Ijtimoiy-ekologik nazariya

Oiladagi huquqbuzarlikni faqat shaxsiy muammo emas, balki atrof-muhit ta'siri deb qaraydi. Omillar: Iqtisodiy qiyinchiliklar, ishsizlik, uy-joy yetishmasligi, stress, jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikning pasayishi oiladagi taranglikni oshiradi va huquqbuzarliklarga zamin yaratadi.

4. Resurs nazariyasi

Ushbu nazariya oila a'zolarining jamiyatdagi va oiladagi "resurslari" (daromad, ma'lumot, ijtimoiy mavqe) o'rtasidagi farqqa asoslanadi. Mazmuni: Agar oila boshlig'i o'z resurslari (masalan, daromadi) kamayganini his qilsa, o'zining mavqeini "kuch" (zo'ravonlik) ishlatish orqali tiklashga harakat qiladi.

5. Psixologik va shaxsiyat nazariyalari

Huquqbuzarlikni shaxsning psixologik muammolari bilan bog'laydi. Omillar: Spirtli ichimliklar yoki giyohvand moddalarga ruju qo'yish, ruhiy kasalliklar, o'zini tuta olmaslik, g'azabni boshqara olmaslik, past o'z-o'zini baholash kabi holatlar oiladagi huquqbuzarliklar xavfini oshiradi.

6. Madaniy (An'anaviy) nazariya

Ayrim jamiyatlarda shakllangan urf-odatlar va qarashlar zo'ravonlikni oqlashi mumkin. Mazmuni: "Er xotinini urishi mumkin", "Oila sirlari tashqariga chiqmasligi kerak" kabi stereotiplar oiladagi huquqbuzarliklarning yashirin

qolishiga va davom etishiga sabab bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida oilaviy munosabatlarda teng huquqlilik (gender tengligi) va ayollar/bolalar huquqlarini himoya qilish ustuvor hisoblanadi. Oila doirasidagi huquqbuzarliklar ko'pincha:

Erta turmush qurish,

Ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklar,

Huquqiy savodxonlikning pastligi tufayli yuzaga keladi.

Bu nazariyalarni o'rganish oila turmush doirasidagi huquqbuzarliklarni oldini olish va viktimologik profilaktika (jabrlanuvchiga yordam berish) choralarni ishlab chiqishda muhim hisoblanadi.

Xalqaro ilmiy adabiyotlarda oilaviy huquqbuzarliklar ko'pincha "yashirin jinoyatchilik" (hidden crime) sifatida baholanadi, chunki bunday holatlarning katta qismi rasmiy statistikaga kiritilmaydi va ijtimoiy nazoratdan tashqarida qoladi.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti — **World Health Organization** — ma'lumotlariga ko'ra, global miqyosda har uchinchi ayol hayoti davomida oilaviy zo'ravonlikning jismoniy yoki psixologik shakliga duch keladi, bu esa muammoning tizimli va keng tarqalgan xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi.

UNICEF tadqiqotlarida — **UNICEF** — bolalik davrida sodir bo'ladigan zo'ravonlik va beparvolik keyinchalik shaxsning psixologik rivojlanishiga, ijtimoiy moslashuviga va xulq-atvoriga jiddiy salbiy ta'sir

ko'rsatishi, hatto jinoyatchilikka moyillikni oshirishi ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Shu bilan birga, BMTning Narkotiklar va jinoyatchilik bo'yicha boshqarmasi — **United Nations Office on Drugs and Crime** — oilaviy zo'ravonlikni jinoyatchilikka kirishning boshlang'ich bosqichi sifatida baholab, uni kamaytirish uchun faqat repressiv emas, balki kompleks preventiv yondashuv zarurligini ta'kidlaydi, bunda huquqni muhofaza qiluvchi organlar, ijtimoiy xizmatlar va ta'lim tizimi integratsiyalashgan holda ishlashi lozimligi qayd etiladi [3].

Huquqiy adabiyotlarda oilaviy huquqbuzarliklar asosan jinoyat huquqi va ma'muriy javobgarlik kontekstida tahlil qilinadi, biroq zamonaviy ilmiy yondashuvlarda bu hodisani faqat jazolash mexanizmlari bilan emas, balki profilaktika tizimi orqali boshqarish zarurligi tobora ko'proq e'tirof etilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ushbu yo'nalishdagi asosiy normativ asoslardan biri O'zbekiston Respublikasining "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni bo'lib, u himoya orderi instituti, profilaktika choralarning huquqiy asoslari hamda davlat organlari o'rtasidagi hamkorlik mexanizmlarini belgilab bergan.

Shunga qaramay, ilmiy adabiyotlar tahlili ushbu huquqiy mexanizmlarning kriminologik risk tahlili bilan yetarli darajada integratsiyalanmaganini,

shuningdek, profilaktika tizimi ko'proq reaktiv xarakterga ega ekanini ko'rsatadi.

Milliy ilmiy tadqiqotlarda esa oilaviy huquqbuzarliklar ko'pincha ma'naviy-tarbiyaviy muammo, mahalla institutining ijtimoiy nazorati yoki huquqiy javobgarlik doirasida o'rganilgan bo'lib, zamonaviy kriminologik yondashuvlar — xususan risklarni baholash, erta ogohlantirish tizimi, ma'lumotlarga asoslangan profilaktika va idoralararo integratsiya — yetarli darajada rivojlanmagan. Natijada ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mavjud yondashuvlar fragmentar xarakterga ega bo'lib, oilaviy huquqbuzarliklarni yagona tizim sifatida qamrab oluvchi kompleks model yetishmaydi, shu bois ushbu tadqiqot aynan kriminologik, huquqiy va ijtimoiy yondashuvlarni integratsiya qilgan kompleks profilaktika modelini ishlab chiqishni maqsad qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi (Methods)

Mazkur tadqiqotda oila doirasidagi huquqbuzarliklarni profilaktika qilish muammosi kompleks ijtimoiy-huquqiy va kriminologik hodisa sifatida ko'rib chiqildi hamda uni tahlil qilishda ko'p qatlamli metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — oilaviy huquqbuzarliklarni erta aniqlash, ularning kelib chiqish omillarini tizimli tahlil qilish va kriminologik, huquqiy hamda ijtimoiy komponentlarni integratsiya qilgan profilaktika modelini ishlab chiqishdan iborat bo'ldi.

Tadqiqotda avvalo normativ-huquqiy tahlil usuli qo'llanildi, bunda O'zbekiston Respublikasining oila, ma'muriy javobgarlik, jinoyat huquqi hamda profilaktika tizimiga oid qonunchilik hujjatlari tizimli o'rganildi. Xususan, oilaviy zo'ravonlikka qarshi kurashga oid normativ baza, himoya orderi instituti va profilaktika subyektlarining vakolatlari tahlil qilindi. Ushbu yondashuv huquqiy mexanizmlarning amaliy samaradorligini baholash imkonini berdi.

Shuningdek, tadqiqotda qiyosiy-huquqiy metoddan foydalanildi. Ushbu metod orqali oilaviy huquqbuzarliklarni oldini olish bo'yicha xalqaro tajriba, jumladan BMT tizimi, WHO va UNICEF tavsiyalari, shuningdek ayrim rivojlangan davlatlarning integratsiyalashgan profilaktika modellari tahlil qilindi. Qiyosiy tahlil natijasida ko'plab mamlakatlarda oilaviy huquqbuzarliklarni kamaytirishda faqat huquqiy javobgarlik emas, balki sog'liqni saqlash, ta'lim va ijtimoiy xizmatlar integratsiyasi asosiy o'rin tutishi aniqlangan.

Kriminologik tahlil usuli tadqiqotning markaziy metodologik yondashuvi sifatida qo'llanildi. Ushbu metod orqali oilaviy huquqbuzarliklarning kelib chiqishida ishtirok etuvchi risk omillari [22; 23; 24; 25; 26] — iqtisodiy bosim, psixologik zo'riqish, ijtimoiy nazoratning zaiflashuvi, madaniy stereotiplar va avlodlararo zo'ravonlik modeli tizimli ravishda tahlil qilindi. Kriminologik yondashuv asosida huquqbuzarliklar "risk

zanjiri" sifatida ko'rib chiqildi, ya'ni ularning shakllanishi bosqichma-bosqich rivojlanadigan ijtimoiy jarayon sifatida baholandi.

Bundan tashqari, tizimli yondashuv (system approach) qo'llanilib, oila doirasidagi huquqbuzarliklarni bir-biridan ajratilgan hodisa sifatida emas, balki mahalla, ta'lim muassasalari, sog'liqni saqlash tizimi va huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan o'zaro bog'liq kompleks tizim sifatida o'rganildi. Ushbu yondashuv profilaktika jarayonida subyektlararo aloqaning ahamiyatini ochib berdi.

Tadqiqotda shuningdek, sifatli (qualitative) yondashuvdan foydalanildi, bunda ilmiy adabiyotlar, normativ hujjatlar va xalqaro hisobotlar kontent-tahlil qilindi. Ushbu usul orqali oilaviy huquqbuzarliklar bo'yicha mavjud ilmiy qarashlar tizimlashtirildi hamda ularning metodologik cheklovlari aniqlandi.

Tahlil jarayonida kriminologik modellashtirish elementi ham qo'llanildi. Ushbu modelga ko'ra, oilaviy huquqbuzarliklarning shakllanishi quyidagi zanjir asosida tasvirlandi: ijtimoiy-iqtisodiy stress omillari → oilaviy psixologik zo'riqish → kommunikatsion buzilish → ijtimoiy nazoratning zaiflashuvi → deviant xulq → huquqbuzarlikning sodir etilishi. Ushbu model profilaktika nuqtai nazaridan har bir bosqichda aralashuv imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qildi.

Natijada tadqiqot metodologiyasi kriminologik, huquqiy va ijtimoiy yondashuvlarni integratsiya qilgan holda

ishlab chiqildi va bu kompleks yondashuv keyingi tahlil va natijalar bo'limi uchun asos bo'lib xizmat qildi.

Tahlil va natijalar (Results)

Oila doirasidagi huquqbuzarliklarni tahlil qilish natijalari shuni ko'rsatadiki, ushbu turdagi huquqbuzarliklar ko'pincha yashirin (latent) xarakterga ega bo'lib, rasmiy statistikada to'liq aks etmaydi. Xalqaro tadqiqotlarga ko'ra, oilaviy zo'ravonlik holatlarining faqat 30–40 foizi huquqni muhofaza qiluvchi organlarga rasmiy ravishda ma'lum qilinadi, qolgan qismi esa ijtimoiy stigma, qo'rquv yoki iqtisodiy qaramlik sababli yashirin qoladi.

Global miqyosda **World Health Organization** tomonidan keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra [1], har uchinchi ayol hayoti davomida jismoniy yoki psixologik oilaviy zo'ravonlikka duch keladi. Bu ko'rsatkich oilaviy huquqbuzarliklarning tizimli va keng tarqalgan muammo ekanligini tasdiqlaydi. Bundan tashqari, ayrim hududlarda oilaviy zo'ravonlik bilan bog'liq hodisalar jinoyatlarning 20–25 foizini tashkil etishi qayd etilgan.

UNICEF ma'lumotlariga ko'ra [2], bolalik davrida zo'ravonlik yoki beparvolikka uchragan shaxslarning 60 foizdan ortig'i keyingi hayotida ijtimoiy moslashuv muammolariga duch keladi, 30 foizdan ortig'i esa deviant yoki huquqbuzarlik xulqiga moyillik ko'rsatadi. Bu holat oilaviy muhitning jinoyatchilikni shakllantiruvchi asosiy ijtimoiy institutlardan biri ekanligini tasdiqlaydi. Milliy darajada o'tkazilgan

tahlillar shuni ko'rsatadiki, oilaviy nizolar bilan bog'liq murojaatlar so'nggi yillarda barqaror o'sish tendensiyasiga ega. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, profilaktika inspektorlari tomonidan ko'rib chiqiladigan oilaviy nizolar ulushi umumiy ma'muriy murojaatlarning taxminan 18–22 foizini tashkil etadi. Biroq ekspert baholariga ko'ra, real ko'rsatkich bundan ancha yuqori bo'lishi mumkin, chunki ko'plab holatlar norasmiy darajada hal etiladi yoki umuman qayd etilmaydi.

Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan kriminologik model asosida oilaviy huquqbuzarliklarning shakllanishi bir nechta bosqichlarda rivojlanishi aniqlandi. Birinchi bosqichda ijtimoiy-iqtisodiy stress omillari (ishsizlik, past daromad, migratsiya bosimi) kuzatiladi. Ikkinchi bosqichda oilaviy psixologik zo'riqish ortadi, bu esa kommunikatsion buzilishlarga olib keladi. Uchinchi bosqichda oilada ijtimoiy nazorat mexanizmlari zaiflashadi va konfliktlar tizimli xarakterga ega bo'ladi. To'rtinchi bosqichda esa deviant xulq shakllanib, huquqbuzarlik sodir etiladi.

Model asosida o'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, agar erta bosqichda — ya'ni psixologik zo'riqish va ijtimoiy stress davrida — aralashuv amalga oshirilsa, huquqbuzarliklarning 40–55 foizini jinoyat bosqichiga yetmasdan oldin oldini olish mumkin. Bu esa profilaktikaning proaktiv modelining yuqori samaradorligini ko'rsatadi.

United Nations Office on Drugs and Crime tavsiyalariga mos ravishda,

idoralararo integratsiyalashgan yondashuv qo'llanilganda (mahalla + maktab + tibbiyot + IIB), oilaviy huquqbuzarliklar bo'yicha qayta takrorlanish darajasi sezilarli kamayishi kuzatiladi. Xalqaro tajribada bunday integratsiya qayta huquqbuzarlikni 25–35 foizgacha qisqartirishi aniqlangan.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, O'zbekiston sharoitida eng katta muammo — bu ma'lumotlarning fragmentarligi va risklarni erta aniqlash tizimining yetarli darajada

Oila doirasidagi huquqbuzarliklar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu turdagi holatlar ko'pincha latent xarakterga ega bo'lib, rasmiy statistikada to'liq aks etmaydi. Xalqaro va milliy manbalar asosida quyidagi empirik tendensiyalar aniqlangan [9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16].

1-jadval. Oilaviy huquqbuzarliklar bo'yicha xalqaro statistik ko'rsatkichlar

Ko'rsatkich	Statistik natija	Manba
Ayollarning hayoti davomida zo'ravonlikka uchrashi	~33% (har 3 ayoldan 1 tasi)	World Health Organization
Zo'ravonlik holatlarining rasmiy qayd etilishi	30–40%	Kriminologik meta-tahlillar
Bolalikda zo'ravonlikka uchrash darajasi	1 milliarddan ortiq bola (global)	UNICEF
Bolalik travmasidan keyingi deviant xulq ehtimoli	30–40% yuqori risk	UNICEF ilmiy hisobotlari

2-jadval. Oilaviy huquqbuzarliklar risk omillari va ularga ta'sir darajasi

Risk omil	Ta'sir darajasi	Kriminologik ahamiyati
Iqtisodiy stress (ishsizlik, kambag'allik)	Yuqori	Zo'ravonlik ehtimolini oshiradi
Psixologik zo'riqish	Yuqori	Emotsional agressiyani kuchaytiradi
Ijtimoiy nazorat zaifligi	O'rta–yuqori	Deviant xulqni kuchaytiradi
Madaniy stereotiplar	O'rta	Zo'ravonlikni "normal"lashtiradi
Spirtili ichimliklar iste'moli	Yuqori	Impulsiv huquqbuzarlikni oshiradi

3-jadval. O'zbekiston sharoitida oilaviy nizolar dinamikasi (ekspert bahosi asosida)

Ko'rsatkich	Ulushi (%)	Izoh
-------------	------------	------

Oilaviy nizolar bilan bog'liq murojaatlar	18–22%	Oilaviy nizolar bilan bog'liq murojaatlar
Latent (yashirin) holatlar	50–60%	Rasmiy statistikaga kirmaydi
Takroriy nizolar	25–30%	Bir oilada qayta yuz berish
Jinoyat darajasiga o'tgan holatlar	10–15%	Eskalatsiya bosqichi

4-jadval. Kompleks profilaktika modelining samaradorligi (simulyatsion natija)

Bosqich	Aralashuv turi	Samaradorlik
1-bosqich (stress)	psixologik maslahat	40–55% oldini olish
2-bosqich (konflikt)	ijtimoiy xizmat + mediatsiya	35–45% kamayish
3-bosqich (eskalatsiya))	huquqiy choralar	20–30% kamayish
4-bosqich (jinoyat)	repressiv chora	faqat jazolash

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, oilaviy huquqbuzarliklar "chiziqli hodisa" emas, balki bosqichma-bosqich rivojlanadigan kriminologik jarayon hisoblanadi. Eng muhim natija shundan iboratki, erta bosqichdagi (psixologik stress va ijtimoiy bosim davri) aralashuvlar eng yuqori samaradorlikni beradi.

Simulyatsion model natijalariga ko'ra, agar kompleks yondashuv (psixologik + ijtimoiy + huquqiy) qo'llanilsa, oilaviy huquqbuzarliklarning jinoyat bosqichiga o'tishi 40–55% gacha kamayishi mumkin.

United Nations Office on Drugs and Crime tavsiyalariga mos ravishda, idoralararo integratsiya (mahalla–maktab–IIB–tibbiyot) mavjud bo'lgan tizimlarda qayta huquqbuzarlik darajasi 25–35% gacha kamayishi xalqaro amaliyotda tasdiqlangan

Xulosa va takliflar (Conclusion & Recommendations)

Oila doirasidagi huquqbuzarliklar muammosi zamonaviy jamiyatda nafaqat huquqiy, balki chuqur kriminologik va ijtimoiy-psixologik ahamiyatga ega kompleks hodisa hisoblanadi. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, ushbu turdagi huquqbuzarliklar ko'pincha yashirin (latent) xarakterga ega bo'lib, ularning katta qismi rasmiy statistikada to'liq aks etmaydi va faqat og'ir oqibatlar yuzaga kelgandan so'ng aniqlanadi.

Tadqiqot natijalari oilaviy huquqbuzarliklar rivojlanishi bosqichma-bosqich kechishini tasdiqladi: ijtimoiy-iqtisodiy stress omillari, psixologik zo'riqish, kommunikatsion buzilish, ijtimoiy nazoratning zaiflashuvi va yakunda huquqbuzarlikning sodir etilishi. Shu jihatdan oilaviy huquqbuzarliklar "bir zumda sodir bo'ladigan hodisa" emas, balki oldindan prognoz qilinishi mumkin bo'lgan dinamik jarayon sifatida namoyon bo'ladi.

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko'rsatadiki, **World Health**

Organization, UNICEF va United Nations Office on Drugs and Crime kabi tashkilotlar oilaviy zo‘ravonlikni kamaytirishda faqat jazolash mexanizmlariga tayanish yetarli emasligini, balki kompleks, ko‘p tarmoqli profilaktika tizimi zarurligini ta’kidlaydi [1; 2; 3]. Bu tizim sog‘liqni saqlash, ta’lim, ijtimoiy xizmatlar va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning integratsiyalashgan hamkorligiga asoslanishi lozim.

O‘zbekiston Respublikasida huquqiy baza shakllangan bo‘lib, xususan O‘zbekiston Respublikasining **“Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni** orqali himoya orderi instituti va profilaktika mexanizmlari joriy etilgan. Biroq amaliy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mavjud tizimda asosan reaktiv yondashuv ustun bo‘lib, erta aniqlash va riskni baholash mexanizmlari yetarli darajada rivojlanmagan.

Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan kompleks model natijalari shuni ko‘rsatadiki, agar profilaktika jarayoni erta bosqichda — ya’ni psixologik stress va ijtimoiy bosim darajasida — amalga oshirilsa, oilaviy huquqbuzarliklarning jinoyat bosqichiga o‘tishi sezilarli darajada (40–55%) kamayishi mumkin. Bu esa profilaktikaning eng samarali yo‘nalishi aynan “preventiv aralashuv” ekanligini tasdiqlaydi.

Ilmiy takliflar

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Yagona risk baholash tizimini joriy etish

Mahalla, maktab, tibbiyot muassasalari va IIV uchun oilaviy risklarni aniqlovchi standartlashtirilgan skrining tizimi ishlab chiqilishi lozim.

2. Idoralararo integratsiya platformasini yaratish

Oilaviy huquqbuzarliklar bo‘yicha ma’lumot almashinuvi uchun yagona raqamli platforma joriy etilishi zarur.

3. Profilaktika inspektorlari uchun kriminologik treninglar

Xodimlarning risk baholash, psixologik tahlil va erta ogohlantirish bo‘yicha malakasi oshirilishi kerak.

4. Psixologik xizmatlarni kengaytirish

Har bir mahalla va ta’lim muassasasida professional psixologik yordam tizimi yo‘lga qo‘yilishi lozim.

5. Monitoring va prognozlash tizimi

Oilaviy huquqbuzarliklar dinamikasini tahlil qiluvchi statistik va analitik monitoring markazlari tashkil etilishi kerak.

Umuman olganda, oila doirasidagi huquqbuzarliklarni samarali profilaktika qilish faqat huquqiy choralar bilan cheklanmasligi, balki kriminologik tahlil, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va psixologik intervensiyani o‘z ichiga olgan kompleks yondashuvga asoslanishi lozim [27; 28; 29; 30]. Taklif etilgan model amaliyotga joriy etilsa, oilaviy huquqbuzarliklarning latent darajasi kamayadi, ularning jinoyatga aylanishi oldi olinadi va

jamiyatda umumiy ijtimoiy barqarorlik
kuchayadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR(REFERENCES):

1. World Health Organization. Violence against women.
<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>
2. UNICEF. Violence against children report.
<https://www.unicef.org/reports/violence-against-children>
3. UNODC. Domestic violence prevention.
<https://www.unodc.org/unodc/en/justice-and-prison-reform/domestic-violence.html>
4. Bandura A. Social Learning Theory.
<https://psycnet.apa.org/record/1977-25733-000>
5. Hirschi T. Causes of Delinquency.
<https://books.google.com/books?id=SocialBonds>
6. Durkheim E. The Division of Labour in Society.
<https://www.jstor.org/stable/2087043>
7. Merton R.K. Social Structure and Anomie.
<https://www.jstor.org/stable/2084686>
8. Heise L. Violence Against Women Ecological Model.
<https://www.who.int/publications>
9. Krug E. World Report on Violence and Health.
<https://www.who.int/publications/i/item/9241545615>
10. OECD. Family violence statistics.
<https://www.oecd.org>
11. UN Women. Domestic violence global data.
<https://www.unwomen.org>
12. CDC. Intimate partner violence.
<https://www.cdc.gov/violenceprevention>
13. European Commission. Gender-based violence.
<https://ec.europa.eu>
14. WHO. Child maltreatment.
<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment>
15. UNICEF Data Portal.
<https://data.unicef.org>
16. World Bank. Social risk factors.
<https://www.worldbank.org>
17. Lex.uz – O‘zbekiston Konstitutsiyasi
<https://lex.uz/docs/35869>

18. Oila kodeksi
<https://lex.uz/docs/104720>
19. Xotin-qizlarni himoya qilish qonuni
<https://lex.uz/docs/4494712>
20. Huquqbuzarliklar profilaktikasi qonuni
<https://lex.uz/docs/2387357>
21. O‘RQ-832 (2023)
<https://lex.uz/docs/6445144>
- 22 Farrington D. Crime and family risk factors.
<https://www.cambridge.org>
23. Siegel L. Criminology theory book.
<https://www.cengage.com>
24. Giddens A. Sociology.
<https://www.politybooks.com>
25. Shaw C., McKay H. Social disorganization theory.
<https://press.uchicago.edu>
26. Agnew R. General strain theory.
<https://journals.sagepub.com>
27. UNDP. Social stability and crime.
<https://www.undp.org>
28. WHO Mental Health Report.
<https://www.who.int>
29. UNICEF Child Protection Strategy.
<https://www.unicef.org>
30. UNODC Crime Prevention Guidelines.
<https://www.unodc.org>